

लघूत्तरीयाः प्रश्नाः

1. वैशेषिकदर्शनस्य प्रवक्ता कः आसीत्?
- उ. महर्षिः कणादः वैशेषिकदर्शनस्य प्रवक्ता।

१। वैशेषिक दर्शनेर प्रवक्ता के?

उत्तर। महर्षि कणाद वैशेषिक दर्शनेर प्रवक्ता।

2. वैशेषिकदर्शनस्य मुख्यग्रन्थः कः भवति?
- उ. वैशेषिकदर्शनस्य मुख्यग्रन्थः 'वैशेषिकसूत्रम्'।

২। বৈশেষিক দর্শনের মুখ্য গ্রন্থ কি?

উত্তর। বৈশেষিকসূত্রম্।

৩. 'বৈশেষিক' ইতি নামকরণং কথং জাতম্?

উ. 'বিশেষঃ' পদার্থরূপেণ স্বীকৃতত্বাৎ কণাদদর্শনং বৈশেষিকদর্শনমিতি
খ্যাতে।

৩। 'বৈশেষিক' এই নামকরণের কারণ কি?

উত্তর। 'বিশেষ' পদার্থ স্বীকরণ হেতু কণাদ দর্শন বৈশেষিক দর্শন নামে অভিহিত।

৪. বৈশেষিকদর্শনস্য ভিন্ননাম কিমসি?

উ. বৈশেষিকদর্শনস্য ভিন্ননাম 'অলুক্যদর্শনম্'।

৪। বৈশেষিক দর্শনের ভিন্ন নাম কি?

উত্তর। অলুক্যদর্শন।

৫. বৈশেষিকসূত্রসংখ্যা: কতিবিধা?

উ. দশমাধ্যায়ে বিভক্তা: বৈশেষিকসূত্রসংখ্যা ৩৩০।

৫। বৈশেষিক সূত্র সংখ্যা কত?

উত্তর। দশ অধ্যায়ে বিভক্ত বৈশেষিক সূত্রে ৩৩০ টি সূত্র রয়েছে।

৬. বৈশেষিকদর্শনস্য প্রাচীনতমভাষ্যং কিমাसीত্।

উ. অধুনা অনুপলব্ধং 'রাবণভাষ্যম্', 'ভারদ্বাজবৃত্তিশ্চ' বৈশেষিকদর্শনস্য
প্রাচীনতমং ভাষ্যম্।

৬। বৈশেষিক দর্শনের প্রাচীনতম ভাষ্য কি?

উত্তর। রাবণভাষ্য, ভারদ্বাজবৃত্তি বৈশেষিক দর্শনের প্রাচীনতম ভাষ্য।

৭. অধুনা উপলব্ধং প্রাচীনং বৈশেষিকভাষ্যং কিম্?

উ. আচার্যপ্রশস্তপাদেন বিরচিতং 'পদার্থধর্মসংগ্রহঃ' বৈশেষিকদর্শনস্য
সুপ্রাচীনং ভাষ্যম্।

৭। বর্তমানে প্রাপ্ত বৈশেষিক ভাষ্য কি?

উত্তর। আচার্য প্রশস্তপাদরচিত 'পদার্থধর্মসংগ্রহ'।

৮. বৈশেষিকদর্শনে কতি পদার্থা স্বীকৃতা:

উ. বৈশেষিকদর্শনে সপ্তপদার্থা: স্বীকৃতা:।

৮। বৈশেষিক দর্শনে কয়টি পদার্থ স্বীকৃত?

উত্তর। বৈশেষিক দর্শনে সপ্ত পদার্থ স্বীকৃত।

৯. বৈশেষিকদর্শনে কে চ পদার্থা: স্বীকৃতা:

উ. দ্রব্যগুণকর্মসামান্যবিশেষসমবায়াবা: সপ্তপদার্থা:।

৯। বৈশেষিকসম্মত সপ্তপদার্থ কি কি?

উত্তর। দ্রব্য, গুণ, কর্ম, সামান্য, বিশেষ, সমবায় ও অভাব।

১০. বৈশেষিকদর্শনে প্রমাণং কতিবিধম্?

উ. প্রমাণং দ্বিবিধম্- প্রত্যক্ষম্ অনুমানশ্চেতি।

১০। বৈশেষিক স্বীকৃত প্রমাণ কয়টি ও কি কি?

উত্তর। দুটি - প্রত্যক্ষ ও অনুমান।

১১. বৈশেষিকে অনুমানং কতিবিধম্?

উ. অনুমানং দ্বিবিধম্- স্বর্থানুমানম্, পরার্থানুমানম্।

১১। বৈশেষিক অনুমান কতপ্রকার ও কি কি?

উত্তর। দুপ্রকার- স্বর্থানুমান ও পরার্থানুমান।

১২. বৈশেষিকে পরার্থানুমানস্য কতিবিভাগা:

উ. পরার্থানুমানং ত্রিধা ভবতি- কেবলান্বয়ী, কেবলব্যতিরেকী
অন্বয়ব্যতিরেকী চ।

১২। বৈশেষিক দর্শনে পরার্থানুমান কতপ্রকার ও কি কি?

উত্তর। তিন প্রকার- কেবলান্বয়ী, কেবল ব্যতিরেকী ও অন্বয়ব্যতিরেকী।

১৩. কে চ তাবদ্ ভাবপদার্থা:

উ. দ্রব্যগুণকর্মসামান্যবিশেষসমবায়াবা: সপ্তভাবপদার্থা:।

১৩। ভাবপদার্থ কয়টি ও কি কি?

উত্তর। ভাব পদার্থ ছয়টি- দ্রব্য, গুণ, কর্ম, সামান্য, বিশেষ ও সমবায়।

১৪. কশ্চ অभाव:

উ. भावभिनत्त्वम् अभावत्वम्।

১৪। 'অভাব' কি?

উত্তর। 'ভাবভিন্নত্বম্ অভাবত্বম্' - যা অস্তিত্বহীন তাই অভাব।

১৫। কিং তাবদ্ দ্রব্যলক্ষণম্?

উ. 'ক্রিয়াগুণবৎ সমবায়িকারণং দ্রব্যলক্ষণম্'।

১৫। দ্রব্য কি?

উত্তর। ক্রিয়া-গুণবৎ-সমবায়ীকারণ দ্রব্য- 'ক্রিয়াগুণবৎ সমবায়িকারণমিতি দ্রব্যলক্ষণম্'।

১৬। দ্রব্যং কতিবিধম্?

উ. দ্রব্যং নবসংখ্যকম্।

১৬। দ্রব্য কত প্রকারের?

উত্তর। দ্রব্য নয়প্রকারের।

১৭। নবদ্রব্যানি কানি ভবন্তি?

উ. পৃথিব্যপ্তেজবায়ুআকাশকালদিগাত্মামনাসি নবদ্রব্যানি।

১৭। নয়টি দ্রব্য কি কি?

উত্তর। পৃথিবী, অপ, তেজ, বায়ু, আকাশ, কাল, দিক্ আত্মা ও মন।

১৮। কানি তাবদ্ নিত্যদ্রব্যানি?

উ. আকাশ-কাল-দিগ্-আত্মা-মনাসি নিত্যদ্রব্যানি। এতদ্ব্যতীতং পৃথিবী-অপ্-তেজ-বায়ুনাং পরমাণুরূপানি অপি নিত্যদ্রব্যানি।

১৮। নিত্যদ্রব্য কি কি?

উত্তর। আকাশ, কাল, দিক্, আত্মা ও মন নিত্যদ্রব্য। তা ছাড়া পৃথিবী, অপ, তেজ ও বায়ুর পরমানুরূপসমূহ নিত্য।

১৯। পৃথিবীলক্ষণম্ লিখ্যতাং।

উ. রূপরসগন্ধস্পর্শবতী পৃথিবী।

১৯। পৃথিবীর লক্ষণ কি?

উত্তর। রূপরসগন্ধস্পর্শবতী পৃথিবী।

২০। অপলক্ষণং কিম্?

উ. 'রূপরসস্পর্শবত্যাণো দ্রবা স্নিগ্ধা'।

২০। অপ (জলের) এর লক্ষণ কি?

উত্তর। রূপ, রস ও স্পর্শবতা লক্ষণ বিশিষ্ট অপ। ইহা দ্রবণ ও স্নিগ্ধতাসম্পন্ন।

২১। তেজলক্ষণং কিম্?

উ. উষ্ণাস্পর্শবত্ তেজঃ।

২১। তেজের লক্ষণ কি?

উত্তর। রূপ ও স্পর্শবতায়ুক্ত হল তেজ।

২২। বায়ুলক্ষণং লিখ্যতাং।

উ. রূপরহিতস্পর্শবান্ বায়ুঃ।

২২। বায়ু কি?

উত্তর। বায়ু রূপরহিত ও স্পর্শবতাবিশিষ্ট।

২৩। আকাশং কিম্?

উ. শব্দগুণকম্ আকাশম্।

২৩। আকাশ কি?

উত্তর। শব্দগুণবিশিষ্ট দ্রব্য আকাশ।

২৪। কালস্য লক্ষণং দীযতাং।

উ. অতীতাদিব্যবহারঃ কালঃ। সর্বাধারঃ কালঃ।

২৪। কালের লক্ষণ কি?

উত্তর। 'সর্বাধারঃ কালঃ' - বিশ্বপ্রপঞ্চের আধার কাল।

২৫। আত্মা কিম্?

উ. 'জ্ঞানাধিকরণমাত্মা'।

২৫। আত্মা কি?

উত্তর। জ্ঞানের অধিকরণ।

২৬। মনঃ কিম্?

উ. সুখাদ্যুপলব্ধিসাধনমিন্দ্রিয়ং মনঃ। মনরন্তরেন্দ্রিয়ঃ।

২৬। মন কি?

উত্তর। মন হলো অন্তরেন্দ্রিয়- 'মনরন্তরেন্দ্রিয়ঃ'।

27. দিক্লক্ষণং দীযতাম্।

উ. প্রাচ্যাদিব্যবহারহেতু: দিক্।

২৭। দিক্ কি?

উত্তর। প্রাচী-প্রতীচী প্রভৃতি ব্যবহারের হেতু হল দিক্।

28. গুণলক্ষণং কিম্? গুণা: কতিবিধা: ?

উ. দ্রব্যকর্মভিন্নত্বে সতি সামান্যবান্ গুণা:। চতুর্বিংশতিগুণা:।

২৮। গুণ কি?

উত্তর। দ্রব্য ও কর্মভিন্ন যে সামান্য পদার্থ তাই গুণ।

29. কর্ম কিম্?

উ. সংযোগভিন্নত্বে সতি সংযোগোঃসমবায়িকারণং কর্ম।

২৯। কর্ম কি?

উত্তর। 'সংযোগভিন্নত্বে সতি সংযোগোঃসমবায়িকারণং কর্ম'।

30. সামান্যং কিম্?

উ. নিত্যত্বে সতি অনেকসমবেতত্বং সামান্যম্।

৩০। সামান্য কি?

উত্তর। যা নিত্য অথচ অনেকবস্তুতে সমবেত, তাই সামান্য।

31. সামান্যং কতিবিধম্?

উ. সামান্যং ত্রিবিধম্-পরসামান্যম্, অপরসামান্যম্, পরাপরসামান্যম্।

৩১। সামান্য কত প্রকার ও কি কি?

উত্তর। সামান্য তিন প্রকারের -পরসামান্য, অপরসামান্য ও পরাপরসামান্য।

32. বিশেষ: ক: ?

উ. নিত্যদ্রব্যবৃত্তয়: অন্ত্যা বিশেষা:। বিশেষ: ভেদকধর্মবিশিষ্ট:।

৩২। বিশেষ কি?

উত্তর। বিশেষ ভেদকবিশিষ্ট। নিত্যদ্রব্যবৃত্তি বিশেষ।

33. সমবায়লক্ষণং দীযতাম্।

উ. সমবায়ত্বং নিত্যসম্বন্ধম্।

৩৩। সমবায় কি?

উত্তর। নিত্যসম্বন্ধ সমবায়।

34. অभाव: ক: ?

উ. भावभिन्नत्वम् अभावत्वम्।

৩৪। অভাব কি?

উত্তর। ভাবভিন্নত্বম্ অভাবত্বম্-যা অস্তিত্ববান্ নয়, তাই অভাব।

35. अभाव: कतिविध: भवति?

উ. अभाव: द्विविध: -संसर्गाभाव: अन्योन्याभावश्च। संसर्गाभाव: पुनस्त्रिविध: -प्रागभाव:, प्रध्वंसाभाव:, अत्यन्ताभावश्च।

৩৫। অভাব কতপ্রকারের ও কি কি?

উত্তর। অভাব প্রথমতঃ দু'প্রকারের- সংসর্গাভাব ও অন্যান্যভাব। সংসর্গাভাব পুনরায় ত্রিবিধ-প্রাগভাব, প্রধ্বংসাভাব ও অত্যন্তাভাব।

36. प्रागभाव: क: भवति?

উ. अनादि: सान्त: प्रागभाव:। यथा घट: भविष्यति।

৩৬। প্রাগভাব কি?

উত্তর। যে অভাবের আদি নেই কিন্তু অন্ত আছে তা প্রাগভাব। যেমন-ঘটঃ ভবিষ্যতি।

37. प्रध्वंसाभावलक्षणं किम?

উ. सादिरन्त: प्रध्वंस:। यथा घट: ध्वस्त:।

৩৭। প্রধ্বংসাভাব কি?

উত্তর। যে অভাবের আদি আছে কিন্তু অন্ত নেই তা প্রধ্বংসাভাব। যেমন-ঘটঃ ধ্বস্তঃ।

38. अत्यन्ताभाव: क: भवति?

উ. त्रैकालिकसंसर्गावच्छिन्नप्रतियोगिताक: अत्यन्ताभाव:। यथा-वायौ रूपाभाव:।

৩৮। অত্যন্তাভাব কি?

উত্তর। যে অভাব ত্রৈকালিক সংসর্গাবচ্ছিন্নের প্রতিযোগী তা অত্যন্তাভাব। যেমন-বায়ৌ রূপাভাবঃ।

39. अन्योन्याभावश्च कः भवति?

उ. तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगिताकः अन्योन्याभावः। यथा-घटो पटः न।

३९। अनोन्याभाव कि?

उत्तर। ये अभाव तादात्म्यसम्बन्धावच्छिन्नप्रतियोगी ता अनोन्याभाव। येमन-घटः पटः न।

40. परमाणुः कः भवति?

उ. पदार्थस्य अविभाज्यक्षुद्रतमांशः परमाणुः।

४०। परमाणु कि?

उत्तर। पदार्थेण सर्वशेष अविभाज्य क्षुद्रतम अंश परमाणु।

41. परमाणुतः सृष्टिक्रिया कथं सम्पद्यते?

उ. द्वयणुकादिक्रमेण परमाणुतः सृष्टिक्रिया सम्पद्यते।

४१। परमाणु থেকে সৃষ্টিক্রিয়া কিভাবে সম্পাদিত হয়?

উত্তর। দ্বয়ণুকাদি ক্রমে পরमाणু থেকে সৃষ্টিক্রিয়া সম্পাদিত হয়।

42. পীলুপাকবাদিনঃ কে भवन्ति?

उ. वैशेषिकाः पीलुपकवादिनः।

४२। পীলুপাকবাদী কারা?

উত্তর। বৈশেষিকগণ।

43. पीठरपाकवादिनः के भवन्ति?

उ. नैयायिकाः पीठरपाकवादिनः भवन्ति।

४३। पीठरपाकবাদী কারা?

উত্তর। নৈয়ায়িকগণ।

44. वैशेषिकदर्शने ईश्वरः कथं स्वीकृतः?

उ. वैशेषिकाः जगत्कारणम् ईश्वरं स्वीकुर्वन्ति। ईश्वरस्य इच्छया परमाणुसंयोगेण सृष्टिः रचिता।

४৪। বৈশেষিকগণ কিভাবে ঈশ্বরের অস্তিত্ব স্বীকার করেন?

উত্তর। বৈশেষিকগণ জগৎকারণ ঈশ্বরকে স্বীকার করেন। ঈশ্বরের ইচ্ছাতেই পরमाणুসংযোগ সৃষ্টিকার্য সম্পন্ন হয়।

45. 'तमस्' दशमपदार्थभवितुमर्हति ना वा?

उ. 'तमस्' अभावपदार्थः। आलोकाभावः तमस्।

४৫। তমন্ দশম দ্রব্য হতে পারে কি?

উত্তর। না, কারণ তমন্ অভাবপদার্থ।

46. वैशेषिकदर्शनस्य प्रथम सूत्रं किमस्ति?

उ. 'अथातो धर्मं व्याख्यास्यामः'।

४৬। বৈশেষিক দর্শনের প্রথম সূত্র কি?

উত্তর। 'অথাতো ধর্মং ব্যাখ্যাস্যামঃ'।

47. वैशेषिक दर्शनानुसारं धर्मस्य संज्ञा का भवति?

उ. यतोऽभ्युदयनिःश्रयससिद्धिः सः धर्मः।

४৭। বৈশেষিক মতে ধর্ম কি?

উত্তর। যা অভ্যুদয় ও নিঃশ্রয়সের কারণ, তাই ধর্ম।

48. कर्माणि कतिविधानि भवन्ति?

उ. कर्माणि पञ्चविधानि-उत्क्षेपणम्, अवक्षेपणम्, आकुञ्चनम्, प्रसारणम्, गमनमिति।

৪৮। বৈশেষিক মতে কর্ম কতপ্রকারের ও কি কি?

উত্তর। কর্ম পাঁচ প্রকারের -উৎক্ষেপণ, অবক্ষেপণ, আকুঞ্জন, প্রসারণ ও গমন।

49. द्वयणुकः कः ?

उ. द्वि + अणुकः = द्वयणुकः। समजातीयस्य परमाणुद्वयस्य संयोगः द्वयणुकः।

৪৯। দ্বয়ণুক কি?

উত্তর। দ্বি + অণুক = দ্বয়ণুক। দুটি সমজাতীয় পরमाणুর মিলনে দ্বয়ণুক সৃষ্টি হয়।

सांख्यदर्शनम्

लघूत्तरीयाः प्रश्नाः

1. सांख्यशब्दस्य कोऽर्थः ?
 - उ. सम्-ख्या + अण् प्रत्ययनिष्पण्णः सांख्यशब्देन सम्यक्दर्शनम् बोध्यते।
2. सांख्यदर्शनस्य प्रवक्ता कः आसीत् ?
 - उ. आदिविद्वान् महर्षिकपिलः।
3. सांख्यदर्शनस्य मुख्यः ग्रन्थः कः आसीत् ?
 - उ. सांख्यकारेण कपिलेन विरचितं सांख्यसूत्रम्, सांख्यप्रवचनसूत्रम् सांख्यदर्शनस्य मुख्यः ग्रन्थः।
4. सांख्यदर्शनस्य मुख्याः आचार्याः के आसन् ?
 - उ. आदिविद्वान् महर्षिः कपिलः, कपिलशिष्यः आसुरिः, आसुरिशिष्यः पञ्चशिखाचार्यः प्रमुखाः सांख्यदर्शनस्य मुख्याः आचार्याः।
5. सांख्यदर्शनस्य उपलब्धः ग्रन्थः कः अस्ति ?
 - उ. सांख्यदर्शनस्य उपलब्धः ग्रन्थः ईश्वरकृष्णेन सम्पादिता सांख्यकरिका।
6. सांख्यदर्शनस्य मुख्याः भाष्यग्रन्थाः उल्लेखनीयाः।
 - उ. सांख्यदर्शनस्य मुख्यभाष्यग्रन्थेषु अन्यतमाः-गौड़पादेन रचितं 'सांख्यकारिकाभाष्यम्' वाचस्पतिमिश्रस्य 'तत्त्वकौमुदी' विज्ञानभिक्षुसम्पादितं 'सांख्यप्रवचनभाष्यम्, सांख्यसारञ्च।
7. सांख्यदर्शनं किं प्रकृतिकम् ?
 - उ. सांख्यदर्शनम् द्वैतवादीदर्शनम्। अस्य दर्शनस्य मूलतत्त्वं पुरुषप्रकृतितत्त्वम्।
8. सांख्यदर्शनानुसारं सम्यक्ज्ञानं कथं लभ्यते ?

- उ. प्रकृतिपुरुषयोः भेदज्ञानात् सम्यक्ज्ञानं लभ्यत ।
9. सांख्यदर्शनस्य मूलवक्तव्यं किमस्ति ?
उ. पुरुषप्रकृतितत्त्वस्य सम्यक्ज्ञानात् दुःखत्रयात् मुक्तः सन् कैवल्यप्राप्तिः सांख्यदर्शनस्य मूलवक्तव्यम् ।
10. दुःखं कतिविधम् ?
उ. दुःखं त्रिविधम्-आध्यात्मिकं आधिभौतिकं आधिदैविकञ्च ।
11. किञ्च आध्यात्मिकं दुःखम् ?
उ. आत्मानं अधि-अध्यात्मम् । शरीरकेन्द्रिकं दुःखम् आध्यात्मिकं दुःखम् ।
12. अधिभौतिकं दुःखं किमस्ति ?
उ. भूतजातं कीटदंशनादिकम् आधिभौतिकं दुःखम् ।
13. आधिदैविकं दुःखं किम् ?
उ. दैवजातं झञ्झाप्लावणादिकं आधिदैविकं दुःखम् ।
14. सांख्यस्वीकृतानि तत्त्वानि कतिसंख्यकानि ?
उ. सांख्यस्वीकृतानि तत्त्वानि पञ्चविंशति संख्यकानि ।
15. पञ्चविंशतिसांख्यतत्त्वानि कानि भवन्ति ।
उ. मूलप्रकृतिरविकृति महदाद्यः प्रकृतिविकृतयः सप्त । षोडशकस्तु विकारो न प्रकृतिर्नविकृतिः पुरुषः ॥ (सांख्यकारिका-३) ।
16. सांख्योक्तः पुरुषः कीदृशः ?
उ. न प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुषः-पुरुषसङ्गात् प्रकृतिः विकृतिः भवति । ततः महादाद्यानां सृष्टिः । सा प्रकृतिः त्रिगुणात्मिका ।
17. सांख्योक्तानि प्रकृतिविकृतितत्त्वानि कानि भवन्ति ?
उ. महत्, अहङ्कारः पञ्चतन्मात्राणि (शब्द-स्पर्श-रूप-रस-गन्धश्च)सप्ततत्त्वानि प्रकृतिविकृतितत्त्वानि ।
18. विकृतितत्त्वानि कानि ?

- उ. पञ्चज्ञानेन्द्रियानि (चक्षु-कर्ण-जिह्वा-नासिका-त्वक् च), पञ्चकर्मेन्द्रियानि (वाक्-पाणि-पाद-पायु-उपस्थश्च) मनः, पञ्चमहाभूतः (क्षिति-अप्-तेज-मरुत्-व्योमन् च) षोडशतत्त्वानि विकृतितत्त्वानि ।
19. सांख्यदर्शने ईश्वरस्य स्थानं किमस्ति ?
उ. सांख्यदर्शनं निरीश्वरवादीदर्शनम् । प्रकृतिपुरुषयोः विवेकज्ञानात् कैवल्यं लभ्यते । अथ मुक्तिदातारूपिणः ईश्वरस्य अस्तित्वं सांख्यदर्शने अस्वीकृतम् ।
20. सांख्योक्तः सत्कार्यवादः कः भवति ?
उ. उत्पत्तेः पूर्वं कार्यं कारणे सद्रूपे विराजते । सः एव सत्कार्यवादः ।
21. सांख्यदर्शने कति प्रमाणं स्वीकृतम् ?
उ. सांख्यदर्शने प्रमाणत्रयं स्वीकृतम्-प्रत्यक्षम्, अनुमानं शब्दश्च ।
22. सांख्यदृशा पुरुषस्य वन्धनदशा का भवति ?
उ. सांख्योक्तः पुरुषः चैतन्यस्वरूपः । किन्तु सत्त्वोद्रेकात् जलचन्द्र इव मनसि चैतन्यं प्रतिविम्बितं भवति । चैतन्यपुरुषः तदा मनसि प्रतिविम्बितं विषयं आत्मस्वरूपं चिन्तयति । इयं हि पुरुषस्य वन्धनदशा ।
23. पुरुषस्य मुक्तिः कथं जायते ?
उ. पञ्चविंशतितत्त्वज्ञानात् योगाभ्यासाच्च प्रकृतिपुरुषयोः भेदज्ञानात् पुरुषः स्वरूपे स्थितः भवति । इयं हि पुरुषस्य मुक्तिदशा ।
24. सत्कार्यवादविषये सांख्यानां वक्तव्यं किमस्ति ?
उ. ईश्वरपकृष्णाचार्येण उक्तम्- असदकरणादुपादानग्रहणात् सर्वसम्भवाभावात् । शक्तस्य शक्यकरणात् कारणभावाच्च सत्कार्यम् ॥ (कारिका-९)
25. प्रकृतेः अस्तित्वविषये सांख्यानां वक्तव्यं किमस्ति ?
उ. भेदानां परिमाणात् समन्वयात् शक्तिः प्रवृत्तेश्च ।

- कारणकार्यविभागात् अविभागाद्वैश्वरूपस्य ॥ (सांख्यकारिका-१५) ॥
26. गुणत्रयं किमस्ति ?
उ. सत्त्वं रजः तमस्-इति गुणत्रयम् ।
27. सत्त्वगुणं कीदृशम् ?
उ. सत्त्वं लघु प्रकाशकमिष्टमुपष्टम्भकम् ।
28. रजोगुणं कीदृशम् ?
उ. चलञ्च रजः-रजोगुणं चञ्चलतापूर्णम् ।
29. तमोगुणं कीदृशम् ?
उ. गुरुवरणकमेव तमः । तमो आवरकशक्तिरूपम् ।
30. पुरुषस्य अस्तित्वविषये सांख्यानां प्रमाणं किमस्ति ?
उ. सङ्घातपरार्थत्वात् त्रिगुणादिविपर्ययादधिष्ठानात् ।
पुरुषोऽस्ति भोक्तृभावात् कैवल्यार्थं प्रवृत्तेश्च ॥ (कारिका-१७)
31. प्रत्यक्षप्रमाणं सांख्यदृशा केन नाम्ना अभिहितम् ?
उ. प्रत्यक्षप्रमाणं सांख्यदृशा 'दृष्टप्रमाणम्' इत्यभिधीयते ।
32. सांख्यदृशा अनुमानं कतिविधम् ?
उ. सांख्यदृशा अनुमानं त्रिविधम्-पूर्ववत्, शेषवत्, सामान्यतोदृष्टम् ।
33. सांख्यानां तृतीय प्रमाणं किम् ?
उ. 'आप्तवचनं सांख्यानां तृतीयप्रमाणम् । आप्तः श्रुतिः । आप्तवचनं श्रुतिवचनम् ।
34. सांख्यदृशा अन्तःकरणं कतिविधम् ?
उ. सांख्यदृशा अन्तःकरणं त्रिविधम्-मनः बुद्धिः अहंकारश्च ।
35. सांख्यानां पुरुषः एको अनेकः वा ?
उ. सामख्यानां पुरुषः अनेकः ।
जन्ममरण करणानां प्रतिनियमादयुगपत् प्रवृत्तेश्च ।
पुरुषवहुत्वं सिद्धं त्रैगुण्यविपर्ययाच्चैव ॥ (कारिका-१८)
36. दृष्टप्रमाणं किम् ?

- उ. 'प्रतिविषयाध्यवसायो दृष्टम् ।
37. 'आनुश्रविकः' शब्देन को बोध्यः ?
उ. आनुश्रविक शब्देन वेदोक्तयागयज्ञादिकर्मानुष्ठानं बोध्यम् ।
38. ईश्वरकृष्णेण सम्पादिते सांख्यकारिकाग्रन्थे कारिकासंख्याः काः सन्ति ?
उ. ईश्वरकृष्णस्य सांख्यकारिकाग्रन्थे ७३ संख्यकाः कारिकाः सन्ति ।
39. केन छन्दसा सांख्यकारिकाः रचिताः ?
उ. आर्याछन्दसा निवद्धाः सांख्यकारिकाः ।
40. सांख्यानुसारं मुक्तिः कतिविधा ?
उ. सांख्यानुसारं मुक्तिः द्विविधा-जीवनमुक्तिः विदेहमुक्तिश्च ।
41. प्रकृतेः प्रथमा अभिव्यक्तिः का भवति ?
उ. प्रकृतेः प्रथमा अभिव्यक्तिः महत् तथा बुद्धिः -महदाख्यमाद्यं कार्यम् ।
42. महतः कः अभिव्यक्तः जातः ?
उ. महतः अहङ्कारः अभिव्यक्तः जातः ।
43. सांख्यदृशा सृष्टिप्रक्रिया कति विधा भवति ?
उ. सांख्यदृशा सृष्टिप्रक्रिया द्विविधा भवति-प्रत्ययसर्गः तन्मात्रसर्गश्च ।
44. कानि सांख्यतत्त्वानि प्रत्ययसर्गजातानि ?
उ. बुद्धिः, अहङ्कारः, मनः, पञ्चज्ञानेन्द्रियानि, पञ्चकर्मेन्द्रियाणि प्रत्ययसर्गजातानि ।
45. कानि सांख्यतत्त्वानि तन्मात्रसर्गजातानि ?
उ. पञ्चतन्मात्रं पञ्चमहाभूताः तन्मात्रसर्गजातानि ।
46. ईश्वरकृष्णानुसारम् अनुमानं कतिविधम् ?
उ. ईश्वरकृष्णानुसारम् अनुमानं त्रिविधम्-पूर्ववत्, शेषवत्, सामान्यतोदृष्टम् ।
47. सांख्यशास्त्रे प्रकृतिः कथम् उपमिता ?